

УДК 930.253:94(477-25)"1914/1918"

В. П. КУПЧЕНКО, Ж. І. СЕРГА*

КИЇВ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (за документами Державного архіву міста Києва)

У статті йдеться про життя міста Києва у роки Першої світової війни 1914–1918 рр.

Ключові слова: війна; Троїстий союз; Антанта; фронт; мобілізація; театр воєнних дій; біженці; благодійність; допомога.

Влітку 1914 року почалася Перша світова війна. Її основними причинами були економічні і політичні протиріччя між державами, що входили до двох військово-політичних блоків – Антанти (Росія, Велика Британія і Франція) та Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія).

Приводом до війни стало вбивство австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда. 28 червня 1914 р. у Сараєво його смертельно поранив серб Гаврило Принцип, член таємної організації “Млада Босна”. 28 липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Сербії. Австро-Угорщину підтримала Німеччина. На захист Сербії виступила Російська імперія 1 серпня 1914 р.

Німеччина оголосила війну Росії. Незабаром у війну вступили Франція та Велика Британія. Так було розпочато війну, яка охопила майже всі країни світу і тривала понад чотири роки.

Імператор Всеросійський Микола II пояснює цілі Росії в Першій світовій війні так:

1. “Обладание” Царьградом и проливами (йдеться про Стамбул, колишній Константинополь)¹. Цікаво, що Стамбул ще не був анексований, а в надіях царя вже був перейменований.

2. “Создание Польши свободной, из всех трех ея ныне разрозненных областей”². Микола II прагнув завоювати польські землі, які йому не належали, а саме: частина Польщі до Одера, що належала Німеччині, та частина, що належала Австро-Угорщині, тобто Галичина зі Львовом – східна частина та західна частина з містом Краків.

За таємними договорами Росія також намагалась відвоювати турецьку частину Вірменії.

* *Купченко Віра Петрівна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву міста Києва.

Серга Жанна Іванівна – начальник відділу інформації та використання документів Державного архіву міста Києва.

На початку ХХ ст. українські землі перебували у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської. У роки Першої світової війни ця територія стала об'єктом домагань з боку ворожих блоків – Троїстого союзу й Антанти. Українці, розділені між двома імперіями, змушені були воювати один проти одного.

Документи про життя Києва і киян у роки Першої світової війни виявлено у фондах: Київська міська управа, Київська міська поліція, Київський арсенал, Деміївський снарядний завод та ін.

У перші дні проголошення Німеччиною війни Росії територія України була поділена на три райони – два військових і один тиловий, які підпорядковувалися наказам Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту. За цим поділом Київська губернія разом з Києвом відійшла до 3-го тилового району. Це і визначило подальше життя міста на найближчі роки. Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор, місцеві губернатори підпорядковувалися Головнокомандувачу Київського військового округу, а через нього – Головному начальнику постачання армій Південно-Західного фронту. Місцева влада повинна була негайно і беззаперечно виконувати вимоги і розпорядження командувачів арміями, дивізіями, корпусами на зазначених територіях³.

21 липня 1914 року (за старим стилем) командувач військами Київського військового округу видав обов'язкову постанову для мешканців територій, оголошених на військовому становищі, якою заборонялось підвищення цін на продукти і товари першої необхідності. Штучне і необгрунтоване зростання цін каралось 3 роками в'язниці або штрафом до 3-х тис. крб. Відповідальність за виконання постанови покладалась на Київську міську поліцію⁴.

Уже в перші дні війни під головуванням заступника міського голови Ф. С. Бурчака відбулося надзвичайне засідання Київської міської думи. На ньому йшлося про план дій міської влади у зв'язку з оголошенням Німеччиною війни Росії. Серед першочергових завдань було прийнято рішення негайно доручити міській управі та надзвичайній комісії, яка складалася із лікарів – гласних думи, спорядити і відправити до театру воєнних дій два міських санітарних мобільних загони на 50 ліжок кожен, у Києві відкрити й утримувати за кошти міста військовий шпиталь на 100 ліжок для поранених і хворих, які будуть надходити з передової, також підготувати приватні помешкання, придатні для розміщення в них легкопоранених воїнів. Перерахувати Київській Маріїнській общині Товариства Червоного Хреста 30 тис. крб. для спорядження на театр військових дій Київського загону сестер милосердя. Для сімей киян-військовослужбовців нижніх чинів, призваних на військову службу, крім державної грошової винагороди, встановити додаткову грошову допомогу від міста в такому ж розмірі, як державна. Служ-

бовцям Київської міської управи, які призвані на фронт, продовжити виплату заробітної плати, що вони отримували в мирний час, але не більше 100 крб. на місяць. Разом з київськими благодійними товариствами організувати для дружин та членів родин військовослужбовців нижніх чинів, призваних на фронт, робітничі будинки. Для цього Київська міська управа виділила кредит у сумі 150 тис. крб.⁵

Відразу після проголошення війни до лав армії було мобілізовано тисячі киян, родини яких у переважній більшості залишились без засобів на існування. Разом з керівництвом Київського учбового округу Київська міська дума в приміщеннях міських навчальних закладів, а саме: Гоголівського, Олександрівського, Терещенківського, Печерського, імені Грушевського, Ушинського, Жуковського, Бунге училищ – за кошт міста для дітей військовослужбовців нижніх чинів, призваних на фронт, відкрила дитячі осередки і сади з безкоштовним харчуванням. На організацію цієї роботи дума виділила 150 тис. крб. Мета існування дитячих осередків полягала в догляді і харчуванні дітей упродовж дня – з 7 години ранку до 8 години вечора, а безпритульні діти залишались ще й на нічліг. Для роботи в дитячих осередках залучались учні і викладачі міських училищ, матері дітей, батьки яких пішли на фронт. Відповідальність за функціонування дитячих закладів і витрату коштів було покладено на Особливий комітет, сформований із членів Училищної комісії⁶.

Оперативне і своєчасне створення дитячих осередків мало позитивне значення. Так, у доповіді члена Київської міської управи Ф. С. Бурчака йдеться, що лише в одному дитячому осередку, влаштованому в Контрактовому домі на Подолі, восени 1914 року щоденно отримують харчування понад 400 дітей-киян, батьки яких пішли на фронт, а також знайшли притулок близько 700 біженців – російських і австрійських підданих, виселених із прикордонних територій⁷.

Упродовж серпня – вересня 1914 року під головуванням міського голови І. М. Дьякова Київська міська дума додатково виділила 300 тис. крб. на влаштування лазарету на 1000 ліжок у Дегтярівській лікарні, 20 тис. крб. на 300 ліжок у приміщенні Товариства швидкої медичної допомоги, там само 60 ліжок для поранених військових утримувались коштом благодійників-киян⁸.

На виконання наказу Ради Міністрів усім керівникам вищих навчальних закладів, у тому числі і Києва, в новому навчальному році 1914/1915 заборонялось брати на навчання всіх дітей німецьких і австрійських підданих, а тих, що вже навчались, потрібно негайно відрахувати із ВНЗ⁹.

Керівникам товариств, об'єднань, наукових, просвітницьких і благодійних установ, а також приватних, громадських і урядових організацій і установ необхідно в найкоротший термін виключити австрійських, угорських, німецьких і турецьких підданих, крім осіб слов'янського,

французького та італійського походження, а також турецьких підданих християнського віросповідання¹⁰.

Восени 1914 року Київський загальноміський комітет Київської міської управи звернувся до киян із проханням пожертвувати кошти на придбання подарунків до Різдва воїнам Київського гарнізону, які перебувають у діючій армії. Для цього Київська міська управа уповноваженим комітетом особам видала спеціальні підписні листи. Як правило, уповноваженими особами на збір благодійних коштів були київські купці, дрібні торговці. Збір пожертв проходив з 14 листопада по 1 грудня 1914 року на київських базарах: Печерському, Володимирському, Троїцько-Либідському, Бессарабському, Галицькому, Львівському, Житньому, Лук'янівському, Куренівському. Всього за вказаний період було зібрано 1303 крб. 35 коп. Пожертви становили від 50 коп. до 10 крб. залежно від платоспроможності киян. На зібрані кошти Київська міська управа закупила подарунки і відправила на фронт, а саме: теплі жилети, шоломи-навушники, теплі рукавиці, теплі онучі, а також набори, що складались з мішечка тютюну, сірників, цигарок, мила, листівок, паперу для листування, олівців, голок, ниток, солодощів, чаю, цукру¹¹.

Зі зміною подій на фронті змінювалось і життя киян. Рішенням Київської міської думи від 13 травня 1915 року Ново-Німецька вулиця перейменована на Печерську, а Саксонський Яр на Соляну вулицю¹².

З Галичини до Києва прибували біженці, що ускладнило і так не просту санітарно-епідеміологічну ситуацію в місті. Для попередження епідемії холери, тифу, віспи з міського бюджету на санітарний нагляд виділено 15 тис. крб., збільшено лікарський персонал Олександрівської лікарні, посилено санітарний нагляд над базарами, вокзалами тощо. Але цього виявилось замало. У листі директора Київської міської лікарні царевича Олександра до Київського міського голови від 29 травня 1915 року йдеться про те, що до цього часу лікарня надавала медичну допомогу всім киянам та інфекційно-хворим біженцям із Галичини. Так лише з 4 по 29 травня 1915 року на лікування було прийнято 196 біженців, хворих на висипний тиф, кір, холеру, дифтерит, скарлатину. Але з приходом у місто в травні 1915 року епідемії холери лікарня була перевантажена хворими, в зв'язку з цим директор міської лікарні царевича Олександра звернувся про допомогу до міської влади¹³.

Київській міській владі доводилось вирішувати проблему переміщення вантажів, евакуйованих з Галичини. Так, на 1 червня 1915 року всі залізничні платформи станції Київ-товарний були заставлені машинами, запчастинами, фабричним і заводським обладнанням, вивезеним з Галичини. Все перебувало під охороною, але містилось під відкритим небом, що могло призвести до псування механізмів. Щоб увесь цей вантаж перевезти з території станції в інші райони Києва, за підрахунками військових, необхідно було 670 возів. Такої кількості коней зібрати в

прифронтовому Києві було неможливо. Крім того, в найближчий час очікувалось прибуття з Галичини ще 28 вагонів з вантажем. Знайшов вихід зі складної ситуації начальник Штабу Київського військового округу, який наказав залучити в нічні години міські трамваї для перевезення необхідного для армії й економіки міста вантажу, що прибуває до Києва з Галичини. Для цього до трамваїв кріпились спеціальні платформи, на яких у нічний час вантажі перевозились на Печерськ¹⁴.

22 серпня 1915 року відбулася спільна нарада представників усіх відомств і установ міста Києва під керівництвом головного начальника постачання армії Південно-Західного фронту, генерала від інфантерії Мавріна, на якій було вироблено порядок дій та вимог до проживання в прифронтовому Києві. Хоча в найближчому майбутньому Києву ворог не загрожував, необхідно було вже негайно вжити заходів для запобігання перевантаженню міста і його околиць. Біженці і вантажі повинні слідувати через Київ транзитом, без зупинок переправляти на лівий берег Дніпра і далі в глиб імперії. За час війни в Києві утворились величезні склади, місто переповнене не тільки біженцями, а й евакуйованими урядовими та іншими організаціями і установами, навчальними закладами, а тому слід негайно їх вивезти з міста. Скупчення в Києві великої кількості біженців призвело до погіршення санітарно-епідеміологічної ситуації, особливо серед дітей. Нагальна потреба в приміщеннях для задоволення потреб діючої армії вимагає переведення київських навчальних закладів углиб імперії, де б вони могли продовжити навчальний процес. Необхідно було вжити енергійних заходів для запобігання паніки серед населення, спекуляції продуктами і товарами першої необхідності. Для евакуації киян створити особливе бюро, що буде координувати рух залізницею і Дніпром. При наближенні ворога вчасно повідомити киян. Під час евакуації примусове виселення з Києва застосовувати лише до чоловіків у віці від 17 до 50 років, придатних до військової служби, жінки і діти можуть залишитись у місті. При евакуації знищуються лише ті будівлі, що можуть бути корисними ворогові. Майно відомств, організацій, установ, яке підлягає евакуації, має бути обліковане, а списки подані завідувачу пересуванням військ за адресою: м. Київ, вул. Катерининська, 18/8. Відповідальність за виконання цього порядку покладено на Київську міську поліцію¹⁵.

Узимку 1915 року Училищне відділення Київської міської управи звернулось до міської управи з проханням про виділення 1000 крб. для придбання необхідних матеріалів для рукоділля учням навчальних закладів м. Києва на влаштування “Вербного базару” 1915 року, а до киян із закликом підтримати його проведення. Мета “Вербного базару” – збір коштів для придбання протезів для воїнів-інвалідів, адже з фронтів прибуває велика кількість скалічених чоловіків, які втратили змогу трудитись і заробляти власною працею на прожиття. Виготовити

протези рук – неможливо, а протези ніг – так, і завдяки цьому хоча б частину скалічених чоловіків повернути до звичного життя¹⁶.

Невдовзі кошти були виділені і учні почали надсилати свої роботи до училищної комісії для ярмарку. “Вербний базар” проходив з 12 по 15 березня 1915 року в приміщенні Біржового комітету (м. Київ, вул. Інститутська, 6). Благодійний ярмарок мав такі відділи: подарунки для дітей, рукодільні вироби, художні роботи, роботи з дерева і металу¹⁷. Як свідчить звіт Київської міської училищної комісії, на “Вербному базарі” рукодільних робіт учнів київських навчальних закладів було зібрано 9 151 крб. 69 коп. для виготовлення і придбання протезів для воїнів-інвалідів¹⁸.

На початку 1915 року голова Особливої комісії з піклування над військовими та іншими особами, що постраждали в ході війни, велика княгиня Ксенія Олександрівна звернулась до керівника навчального відділу Міністерства торгівлі і промисловості А. Лагорію з проханням зібрати із навчальних закладів, підвідомчих Міністерству торгівлі і промисловості, відомості про можливу кількість пільгових і безоплатних місць для навчання дітей військових, що загинули на війні¹⁹.

Як свідчить лист директора Київського політехнічного інституту імператора Олександра II до навчального відділу Міністерства торгівлі і промисловості від 1 травня 1915 року, КПІ зможе прийняти на безоплатне навчання до інституту 10 % студентів від загальної кількості звільнених від оплати за навчання²⁰.

Багато київських учителів, учнів старших класів гімназій та училищ безоплатно працювали в Київському відділенні Комітету Її Імператорської Високості, великої княгині Тетяни Миколаївни. У міру своїх сил і можливостей надавали допомогу біженцям, які прибували до Києва, втікаючи від війни²¹. В листопаді 1915 року дев’ять київських учителів, як волонтери Київського відділення Комітету Її Імператорської Високості, великої княгині Тетяни Миколаївни, відряджені до Галичини для допомоги постраждалим від воєнного лиха²².

У листопаді 1915 року Київська міська дума з міського воєнного фонду виділила 15 000 крб. на придбання товарів першої необхідності для російських воїнів, які перебувають у ворожому полоні²³.

З 4 по 6 грудня 1915 року в приміщенні Біржового комітету Київською міською училищною комісією при підтримці педагогічного персоналу, учнів і гімназистів київських середніх навчальних закладів проведено “Різдвяний базар” із продажу рукодільних робіт, у ході якого було зібрано 7 072 крб., що дало змогу придбати понад 2 000 подарунків до Різдва Христового і від імені київських дітей направити їх для воїнів, котрі перебувають в окопах²⁴.

Київська міська влада намагалась у скрутний для країни час допомогти по можливості кожному, хто того потребував. Так, у грудні 1916

року до Київського міського голови з проханням від рядових 11 роти 1-го особливого піхотного полку Івана Масєвського, Володимира Нагорного, Григорія Науменка та ін., які перебували в рядах російської армії на території Франції, надійшов лист із проханням прислати на фронт у подарунок гармошку. Резолюція на листі міського голови – прохання задовольнити²⁵.

Напередодні Різдва 1916 року Київська міська дума ініціювала збір коштів і товарів першої необхідності серед киян. Для цього по місту було розповсюджено підписні листи на збір пожертв для придбання подарунків воїнам, які перебувають на передових позиціях та у полоні ворога. Відповідальним за цю акцію призначений заступник Київського міського голови Ф. С. Бурчак²⁶. Такі ж благодійні базари влаштувалися до Великодня і Різдва у 1917 році²⁷.

Робітники і службовці київського Деміївського снарядного заводу створили Комітет зі збору пожертвувань на різдвяні подарунки воїнам, які перебувають в окопах.

Наприкінці листопада 1916 року в майстернях заводу відбулися збори, на яких працівники самі вирішили, який відсоток від свого заробітку перерахувати на пожертви. В середньому відрахування склали від 2% до 7%, завдяки чому вдалося зібрати понад 2000 крб. На зібрані кошти були куплені подарунки, і вже 15 грудня заводські майстри Гузенко Михайло, Трутенко Онуфрій і Макаров Олександр відправились з подарунками на передову²⁸.

У червні 1917 року за підтримки Київського відділення допомоги російським військовополоненим та Деміївського снарядного заводу на території заводу було проведено благодійний концерт. Із зібраних 748 крб. російським військовополоненим в Австрії направлено 350 крб., чеським пораненим добровольцям – 350 крб., решту залишено в касі відділення²⁹.

Найбільш цікавим періодом для вивчення архівних документів фонду заводу “Арсенал” є саме період Першої світової війни. Документи свідчать про дії царської Росії щодо України та інших стратегічних інтересів Російської імперії.

У січні 1917 року царська Росія разом зі своїми союзниками з Антанти (Англія, Франція) впевнено йде до перемоги над Німеччиною. Цілі царської Росії відслідковуються в документах фонду заводу “Арсенал”, на прикладі Височайшого Наказу армії і флоту від 12 грудня 1916 року.

У період воєнних дій завод “Арсенал” відіграв надзвичайно велике стратегічне значення.

17 грудня 1916 року Головнокомандувач армією Південно-Західного фронту, генерал-ад’ютант Брусилов і начальник штабу, генерал-лейтенант Сухомлін відвідали київський “Арсенал”. У рапорті про

перевірку його роботи генерал-лейтенант Блажовський повідомляє: “Обходя мастерские и выслушивая мои доклады о текущей деятельности Арсенала и отдельных работах его – Его Высокопревосходительство выразил, что, ознакомившись впервые с Арсеналом, поражен той громадной работой, которую он исполняет ныне. При выходе из мастерских его Превосходительство поручил мне благодарить всех штатных и прикомандированных военных чинов, инженеров, мастеровых, рабочих и всех прочих вольнонаемных служащих Арсенала за дружную и успешную работу, направленную для скорого и победоносного окончания великой войны”³⁰.

1 січня 1917 року Головнокомандувач військами Південно-Західного фронту Брусилов привітав війська та установи Київського військового округу з Новим роком та висловив побажання, щоб “грядущий год даровал нам, во славу царя и благо Родины, желанную полную победу над врагом”³¹.

Слід зазначити, що участь у бойових діях була честю для підданих царя. В січні 1917 року начальник київського “Арсеналу”, генерал-лейтенант Микола Андрійович Блажовський порушує клопотання перед Генеральним штабом: “...о производстве своего сына, капитана 29 отдельного полевого тяжелого дивизиона Блажовского в подполковники”³², купує йому квиток на поїзд, і син відбуває на фронт.

У період війни робота задля перемоги на підприємствах оборонного значення була дуже почесною. 27 січня 1917 року до Блажовського звертається з особистим проханням начальник управління Августійшого польового генерал-інспектора артилерії при Верховному Головнокомандувачу Євген Захарович Барсуков із проханням прийняти на роботу до “Арсеналу” “подателя этой записки” Николая Ефимовича Лысенко, который окончил Университет Св. Владимира и 15 лет ведал винным казенным складом”. Відповідь Блажовського була лаконічною: “Я охотно приму Лысенко на службу в Арсенал”³³.

У січні 1917 року до київського “Арсеналу” надходять листи з фронту з подякою за різдвяні подарунки, особлива вдячність була висловлена за музичні інструменти: “когда мы вскрыли упаковку и сыграли, приударили в бубен вот в это-то время у нас все забылось, бросила и тоска”³⁴.

Склад армії був такий: “не менее 17% кадрового офицерского состава запасных частей, расположенных во внутренних округах, составляют офицеры, еще не принимавшие участие в боевых действиях. Из них около трети составляют офицеры, оставленные в запасных частях при общей мобилизации 1914 года, а остальные две трети – офицеры, призванные тогда же в армию из запаса и отставки”³⁵.

Моральний стан солдатів і офіцерів на фронті погіршувався, це впливало на дисципліну у військах. Незважаючи на те, що продаж

спиртних напоїв було суворо заборонено, всупереч наказу про заборону, в армії вживали спиртні напої офіцери та чини тилових установ, штабів та управлінь армій.

У лікарняних установах офіцерський склад дозволяв собі неформальні стосунки з сестрами милосердя, що було неприпустимим для представниць Червоного Хреста та офіцерського складу. “В тяжку годину, коли сини Росії крок за кроком б’ють ворога, віддаючи своє життя за Вітчизну, особи, що носять офіцерський мундир, в тилу, під час проведення вільного часу, проводять прогулянки в службових автомобілях, відвідують розважальні заходи, зловживають спиртними напоями”. Боротьба з розпустою не дала жодних результатів. Цю інформацію на адресу Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту направив генерал-ад’ютант Іванов та начальник Штабу, генерал-лейтенант Савич³⁶.

У той час умови на фронті були незадовільними. Матеріали перевірки 10-ї батареї генерал-майором Гореловим свідчать: “Казарми дуже забруднені, потребують капітального ремонту. Люди сплять на солом’яних матах, молоді солдати на матрацах, набитих солом’яною”³⁷.

Наказ № 130 від 23 червня 1915 року по Київському військовому округу зобов’язував забезпечити особисту гігієну солдат: “Наказую підвідомчим мені частинам, управлінням, установам та закладам прийняти до відома та неухильно виконувати та керуватись, щоб нижні чини, що прибували з позицій, негайно направлялись в лазню, а їхню одягу направляти на дезінфекцію”³⁸.

Мало місце й розкрадання та продаж нижчими чинами одягу та зброї, у зв’язку з чим було видано наказ арміям Південно-Західного фронту, в якому нижчим чинам погрожували польовими судами, а керівництву наказували дбати, “щоб усі речі нижчих чинів мали клейма”³⁹.

Згадується в документах таке явище, як “порка розгами”. Виховна робота серед солдатів зводилась до залякування та проводилась відповідно до посібника “Що очікує солдата, який добровільно здався у полон та його родину”⁴⁰. В ньому, зокрема, йшлося про те, що зрадники “загинуть, як зрадники Вітчизни від руської кулі позорною смертю”⁴¹. Сім’ї солдатів, що добровільно здавались в полон, згідно з Законом від 15 квітня 1915р., залишались без допомоги держави. В Законі зазначалось: “Лишившаяся пособия голодающая жена и дети, несомненно будут проклинать своего прежнего кормильца, который гнусною изменою Царю и Родине лишил их не только казенного пайка, но и доброго имени и уважения честных людей”⁴².

Військові, які сповідували православ’я, згідно з наказом київського коменданта, генерал-лейтенанта Медера від 3 лютого 1917 року, були зобов’язані під час Великого посту дотримуватись посту та сповідуватись⁴³.

У воєнний період у Києві мали місце економічні проблеми, видавалися накази про жорстку економію енергоносіїв⁴⁴.

В “Арсеналі” було введено нормування хліба: “на холостяка ½ фунта, на одруженого 5 фунтів, за готівку – хліба на всіх не вистачало”⁴⁵.

Місто, у зв’язку з відсутністю транспортних засобів, не в змозі було забезпечити населення дровами, тому їх доставка за замовленням киян не передбачалась. На міських складах зберігалась незначна кількість дерева: вільха, береза за ціною 67 рублів за сажень, на Поділ з доставкою ціна становила 96 рублів за сажень⁴⁶.

Аналіз наведених фактів з архівних документів доводять гостроту соціальних суперечностей, стагнацію економічних явищ, оскільки економіка нашого міста, насамперед, забезпечувала потреби фронту, відчувався дефіцит товарів народного споживання, нестача палива.

У Росії, яка посідала до цієї війни перше місце у світі з виробництва зерна, не було хліба. Відчувалось це й у Києві. Посилення незадоволення народних мас викликало репресії влади. Усе це призвело до усвідомлення суспільством нездатності уряду подолати політичну та економічну кризу, а відтак безперспективності війни, як такої, для простих людей.

Наслідки війни для українців, які змушені були брати участь у ній з обох ворожих сторін, були тяжкими. Селяни на сході України жаліли “своїх” полонених галичан. Годували їх, давали одяг та допомогу. Протягом усієї війни Галичина слугувала ареною найзапекліших побоїщ на Східному фронті. Її населення зазнавало страшних збитків від руйнувань та спустошень, завданих воєнними діями. З боку як російського, так і австро-угорського командування українці зазнавали знущань. Українці не мали власної держави, що загострювало їх психологічний стан та погіршувало умови їх фізичного існування. Вони розуміли, що захищають інтереси імперій, котрі ігнорували їхні власні національні інтереси, як, зокрема, Російська імперія, яка знищувала їх національний рух. Найгіршим, що було в цій війні, те, що українців, як учасників боїв з обох ворогуючих сторін, змушували вбивати один одного. Єдиним позитивним аспектом війни, яка тривала чотири роки і у яку були втягнуті 36 країн з населенням понад 1,5 млрд. чоловік, тобто 75% населення земної кулі, було те, що вона виснажила ворожі імперії і призвела до їх розпаду.

¹ Державний архів міста Києва, ф. 338, оп. 3, спр. 185, арк. 5 зв., 6.

² Там само, арк. 5, 6.

³ Там само, ф. 18, оп. 1, спр. 17, арк. 210.

⁴ Там само, ф. 163, оп. 39, спр. 512, арк. 122.

⁵ Там само, ф. 163, оп. 8, спр. 65, арк. 216 зв.–219.

⁶ Там само, арк. 235.

⁷ Там само, ф. 163, оп. 8, спр. 65, арк. 268.

- ⁸ Там само, арк. 260, 352.
- ⁹ Там само, ф. 18, оп. 1, спр. 17, арк. 207.
- ¹⁰ Там само, арк. 224.
- ¹¹ Там само, ф. 163, оп. 39, спр. 507, арк. 1.
- ¹² Там само, спр. 512, арк. 19.
- ¹³ Там само, арк. 65–65 зв.
- ¹⁴ Там само, спр. 512, арк. 79–79 зв.
- ¹⁵ Там само, ф. 237, оп. 3, спр. 4, арк. 8, 8 зв.
- ¹⁶ Там само, ф. 163, оп. 21, спр. 219, арк. 1, 1 зв.
- ¹⁷ Там само, арк. 23.
- ¹⁸ Там само, ф. 163, оп. 21, спр. 219, арк. 18–20 зв.
- ¹⁹ Там само, ф. 18, оп. 1, спр. 17, арк. 236.
- ²⁰ Там само, арк. 245–245 зв.
- ²¹ Там само, ф. 163, оп. 21, спр. 260, арк. 1.
- ²² Там само, арк. 8, 8 зв., 9.
- ²³ Там само, ф. 163, оп. 39, спр. 509, арк. 9.
- ²⁴ Там само, ф. 163, оп. 21, спр. 218, арк. 50.
- ²⁵ Там само, ф. 163, оп. 39, спр. 517, арк. 91, 91 зв., 92.
- ²⁶ Там само, ф. 163, оп. 21, спр. 218, арк. 15.
- ²⁷ Там само, ф. 163, оп. 21, спр. 383, арк. 1.
- ²⁸ Там само, ф. 340, оп. 4, спр. 175, арк. 4–8.
- ²⁹ Там само, арк. 40, 41.
- ³⁰ Там само, ф. 338, оп. 3, спр. 204, арк. 135, 135 зв.
- ³¹ Там само, спр. 185, арк. 4.
- ³² Там само, спр. 204, арк. 35, 35 зв.
- ³³ Там само, арк. 39.
- ³⁴ Там само, спр. 204, арк. 68.
- ³⁵ Там само, ф. 338, оп. 3, спр. 185, арк. 36.
- ³⁶ Там само, спр. 136, арк. 43, 43 зв.
- ³⁷ Там само, спр. 168, арк. 70.
- ³⁸ Там само, арк. 114.
- ³⁹ Там само, арк. 24.
- ⁴⁰ Там само, спр. 195, арк. 1.
- ⁴¹ Там само, спр. 183, арк. 39.
- ⁴² Там само, арк. 44.
- ⁴³ Там само, спр. 185, арк. 7.
- ⁴⁴ Там само, спр. 185, арк. 2 зв.
- ⁴⁵ Там само, спр. 204, арк. 147.
- ⁴⁶ Там само, арк. 106.

В статье речь идет о жизни города Киева в годы Первой мировой войны 1914–1918 гг.

Ключевые слова: война; Тройственный союз; Антанты; фронт; мобилизация; театр военных действий; беженцы; благотворительность; помощь.

The article tells about the life of the Kyiv City during the World War I of 1914–1918.

Key words: the war; the Triple Alliance; the Entente; the front; the mobilization; the theater of war operations; the refugees; the charity; the help.